

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР
АКАДЕМИЯСЫНЫН Ч.АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ ТИЛ ЖАНА
АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ**

**ЖУСУП БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК
УНИВЕРСИТЕТИ**

**К.КАРАСАЕВ АТЫНДАГЫ БИШКЕК МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 10.20.616 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ

Кол жазма укугунда
УДК:82-1:398.2(575.2)(043.3)

ӨМУРАЛИЕВА ЖАНАР ОРОЗАЛИЕВНА

**МОЛДОБАСАН МУСУЛМАНКУЛОВДУН «МАНАСЫНЫН»
КӨРКӨМДҮК ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ ЖАНА АНЫН ЧЫГАРМАЧЫЛЫК
ӨНӨРКАНАСЫ**

10.01.09 – фольклористика

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

БИШКЕК – 2021

Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун “Манас”, фольклор жана акындар поэзиясы бөлүмүндө аткарылды

Илимий жетекчи: **Акматалиев Абдылдажан Амантурович,**
филология илимдеринин доктору, академик,
Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер
академиясынын Ч.Айтматов атындагы Тил жана
адабият институтунун директору

Расмий оппоненттер: **Орозобекова Жылдыз Калмашевна,**
филология илимдеринин доктору,
Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин
Аппаратынын лингвистикалык экспертизалар
бөлүмүнүн эксперти

Ибраимов Кубат Ибраимович,
Филология илимдеринин кандидаты, доцент,
К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик
университетинин кыргыз адабияты кафедрасынын
профессорунун милдетин аткаруучу

Жетектөөчү уюм: И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик
университетинин мамлекеттик тил жана маданият
институтунун кыргыз адабияты жана аны окутуунун
технологиялары кафедрасы. Дареги: 720026, Кыргыз
Республикасы, Бишкек шаары, Тазабек Саманчин 10а.

Диссертация 2021-жылдын 16-апрелинде саат 13.00дө филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алууга жазылган диссертацияларды коргоо боюнча Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институту, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин алдында түзүлгөн Д 10.20.616 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот.

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Борбордук илимий китепканасынан (720071, Бишкек ш., Чүй проспекти, 265-а) Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (720033, Бишкек ш., Фрунзе көч. 547) К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин (722044, Бишкек ш., Ч.Айтматов проспекти, 27) китепканаларынан жана Д 10.20.616 Диссертациялык кеңештин сайтынан (www.sovet.aytmатов.tk.) таанышууга болот. Коргоонун онлайн коду: 647-681-3246.

Автореферат 2021-жылдын 15-мартында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
филология илимдеринин кандидаты

Ыйсаева Н.Т.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациялык теманын актуалдуулугу. Мезгил өтүп, доор алмашкан сайын манасчылардын да мууну жаңыланып, устаттар өз орундарын шакирттерине өткөрүп берип отурат. Эпикалык чыгарманы оозеки айтууда манасчылар жан дүйнөсүндөгү эпостун негизги сюжеттик өзөгүн түзгөн окуяларды, поэтикалык өзгөчөлүгү менен сактоого аракет кылышкан. Андагы уйкаштык, муун өлчөмдөрү ж.б. поэтикалык синтаксиске кирген формалык жана формулалык калыбын алып, манасчынын жеке дараметине жараша сүрөттөлүп келген. Эпостун сюжеттик өзөгү, поэтикасы да манасчынын эс-тутумунда сакталып, анын көз карашы, дүйнө таанымы, импровизациясы, айтуучулук дараметине жараша бышып, жаңыртылып же өнүктүрүлүп жүрүп отурган. Мындай өзгөрүү улуу манасчы Тыныбектин мектебинин улантуучу өкүлү, С.Орозбаковдун шакирти манасчы Молдобасан Мусулманкуловдун вариантына да таандык.

Манастануу илиминде варианттарды тарыхый, типологиялык жагдайда салыштырма талдоолор эпикалык чыгармалардагы: эпостун тарыхый же мифологиялык белгилерин, архаикалык баалуулугун, идеялык көркөмдүк образдарын, башка түрк тилдүү элдердин эпосторунда кездешүүчү типтүүлүк жана өзгөчөлүүлүгүн, мотив жана сюжеттердеги окшоштук жана айырмачылыктарды ачууга, негиздүү илимий тыянактарды чыгарууга жол ачат. Ушундан улам, М.Мусулманкуловдун айтуусундагы эпостун сюжеттик өзөгүнүн салттуулугунун сакталышындагы жекеликтерин, дүйнө таанымын, ишенимин, сюжеттик мотивдердин көркөм иштелишин, поэтикалык көркөмдүк өзгөчөлүгүн, каармандардын образдарын түзүүдөгү чеберчилигин аныктоо, жалпы чыгармачылык өнөрканасын илимий иликтөөгө алуу кыргыз фольклористика илиминдеги маанилүү маселелердин бирине кирет. Бүгүнкү күндө улуу манасчылар С.Орозбаков жана С.Каралаевдин варианттарынан сырткары да Б.Сазанов, М.Мусулманкулов, М.Чокморов, М.Ашымбаев, Д.Кочукеев, И.Жумабеков, Ы.Абдрахманов, Ж.Кожеков ж.б. манасчы, семетейчилердин кол жазма түрүндөгү тексттеринин китеп болуп жарыяланышы манастануу илиминин изилдөө объектиси менен бирге манасчылардын айтуучулук чеберчилигин кароо, варианттардагы сюжеттик, мотивдик, поэтикалык, структуралык жагдайына терең анализдерди жүргүзүүгө жол ачты.

Буга чейин М.Мусулманкуловдун айтуучулук өнөрү жана анын вариантындагы башка манасчылардан айырмаланган кээ бир өзгөчөлүктөрү изилденген [Кыдырбаева Р.З. Эпос “Манас”: Генезис. Поэтика. Сказительство [Текст] / Р.З. Кыдырбаева. – Бишкек, 1996. – 408 б.; Сарыпбеков Р. Молдобасан Мусулманкулов. Китепте: Кыргыз адабиятынын тарыхы. “Манас” жана манасчылар. II том. 2-бас. [Текст] / Р.Сарыпбеков – Бишкек: Шам, 2004. – 307-322-б.]. М.Мусулманкуловдун элдик ырларды аткаруучулук чеберчилиги, импровизаторлук жөндөмдүүлүгү, речитациялык өзгөчөлүгү тажрыйба жүзүндө аныктоого алынган [Виноградов В. Кыргыздын элдик музыканттары жана ырчылары [Текст] / В.Виноградов –

Фрунзе, Кыргызстан, 1974. – 77-б.]. М.Мусулманкуловдун манасчылык өнөрдөгү орду, ролу жана айтуучулук чеберчилиги деталдуу иликтенген [Мусаев С. Манасчы. Китепте: Манас энциклопедиясы. 2-том.[Текст] / С.Мусаев – Бишкек, 1995. – 68-76-б.; Орозобекова Ж. Манасчылык өнөрдүн тарыхый өсүп өнүгүү жолу [Текст]. / Ж.Орозобекова – Бишкек, 2014.]. Жогорудагыдай илимий теориялык эмгектердин объектисинде тигил же бул проблеманын алкагында каралса дагы эпостун классикалык үлгүсүн улантуучулардан болуп эсептелген М.Мусулманкуловдун манасчылык өнөрүнүн калыптанышы, анын айтуусундагы тексттердин поэтикасы, илимий теориялык жана тарбиялык маани-мазмуну, сюжеттик салттуулугу, жекелик айырмачылыктарына комплекстүү жана системалуу тереңдетилген илимий изилдөөнүн жетишсиздиги диссертациялык иштин актуалдуулугун аныктайт.

Диссертациянын темасынын негизги илимий иштер менен байланышы. Илимий иштин темасы КР УИАнын Чыңгыз Айтматов атындагы Тил жана адабият илим изилдөө институтунун алдына койгон иш планына жана ЖОЖдордогу филология илиминин фольклористика багытындагы окуу программаларына туура келет.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Иштин негизги максаты – Молдобасан Мусулманкуловдун жалпы чыгармачылык өнөрканасына комплекстүү түрдө илимий анализ жүргүзүү, манасчылык өнөрүнүн калыптанышына сереп салуу, анын айтуусундагы “Манас” эпосунун сюжеттик өзөктүк окуяларынын салттуулугун, башка варианттар менен жалпылык же өзүнчөлүктөрүн салыштырмалуу кароонун натыйжасында манасчынын өзүнө гана таандык поэтикалык көркөмдүк өзгөчөлүктөрүн көрсөтүүнү максат кылдык. Бул максатты ишке ашырууда алдыга төмөндөгүдөй милдеттер коюлду:

- М.Мусулманкуловдун манасчылык өнөрүнүн калыптануу жолун иликтөө;
- М.Мусулманкуловдун ырчылык талантына байкоо жүргүзүү, ырларынын идеялык-тематикалык багытын аныктоо;
- М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Жаңыл Мырза”, “Жаныш, Байыш” жана “Курманбек” эпосторундагы сюжеттик өзөктүк окуяларындагы салттуулуктун сакталышы жана өзүнө гана таандык жекеликтерин көрсөтүү менен бирге бул багыттагы илимий эмгектерди талдоого алуу;
- М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Манас” жана “Семетей” эпосторунун сюжеттик линиясындагы негизги өзөктүү, салттуу окуялардын кандай деңгээлде сакталгандыгын аныктоо. Залкар манасчылар С.Орозбаков жана С.Каралаевдин варианттары менен салыштырып, жалпылык жана жекеликтерин көрсөтүү;
- Манасчынын айтуусундагы “Манас” эпосуна поэтикалык анализ жасоо: көркөм сөз каражаттарынын колдонулушу, негизги поэтикалык формулалардын пайдаланылышы, жана ыр түзүлүшү, уйкаштыктын

түрлөрү, аллитерация, ассонанс, фразеологизмдердин колдонулушун белгилөө.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы. М.Мусулманкуловдун манасчылык өнөрүнүн калыптануу этаптарын кароодо, аны “Манас” үчилтигинин классикалык вариантын айтуучу, улантуучу катарында, ошондой эле манасчынын ушул даражага жеткенге чейин кыргыз элдик оозеки чыгармачылыгынын лирикалык жана эпикалык жанрларын мыкты өздөштүргөн көп кырдуу талант экендигин системалуу карап чыкканыбыз диссертациялык иштин жаңычылдыгын түзөт.

Изилдөөнүн теориялык мааниси. Бул диссертациялык иш “Манас” эпосун изилдөөгө белгилүү бир деңгээлде салымын кошуп, келечекте башка манасчылардын варианттарын изилдөөдө да илимий теориялык жактан эпикалык салттуулук жана жекеликтерди аныктоого өбөлгө боло алат.

Изилдөөнүн практикалык мааниси. Диссертациянын материалдарын жана илимий жыйынтыктарын манас таануу илиминде манасчылык өнөр жана баатырдык эпосторду окуп үйрөнүүдө колдонууга мүмкүн. Филологиялык багытта өзгөчө фольклористиканын теориясында илим изилдөөчүлөргө: магистранттарга, аспиранттарга ошондой эле жогорку окуу жайлардын студенттерине жана жалпы билим берүү тармагында пайдаланылса болот.

Коргоого коюлган негизги жоболор:

- М.Мусулманкуловдон жазылып алынган фольклордун түрдүү жанрларындагы чыгармалары анын өрнөктүү өмүрүнөн жана рухий бай казынасынан кабар берет.
- М.Мусулманкуловдун айтуусундагы эпикалык чыгармалар мурда жалпы мүнөздөгү эмгектерде изилденип келген болсо, азыр системалуу түрдө комплекстүү иликтениши – манастануунун негизги талаптарынын бири.
- М.Мусулманкуловдун калемине таандык салттуу акындык поэзиянын үлгүсүндө жазылган ырлары манасчыны эпикалык чыгармаларды мыкты айтуучу гана эмес, жамакчылык менен төкмөлүктүн айкалышынан жаралган акын экендигин да көрсөтөт.
- М.Мусулманкуловдун айтуусундагы кенже эпостордо башка варианттарга салыштырмалуу баатырдык мотивдердин даңазаланышы жана көөнө сюжеттик форманын сакталып калышы алардын кыргыз фольклорундагы баалуу булак экендигин далилдейт.
- М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Манас”, “Семетей” эпосторунда мурунтан айтылып келе жаткан салттуу сюжеттик өзөктүн сакталышы, кээ бир эпизоддордун өзгөчө мотивировкалоого жол берилиши, эпостун сюжеттик структурасынын бирдиктүү ырааттуулукта түзүлүшү жана жеке айтуучулук чеберчилигинин негизинде айрым окуяларды баяндоо, пейзаждык, образдык, заттык сүрөттөөлөрү менен өз алдынча бир вариант катары изилденүүгө татыктуулугун айкындайт.
- М.Мусулманкулов өзүнүн импровизациялык дарамети, айтуучулук чеберчилигине жараша казынасындагы эпикалык чыгармаларга

поэтикалык өң-түс берип, жан киргизип, кыргыз фольклорун байытып келгени анын фольклористикасындагы элдик оозеки чыгармаларын жараткан, айткан жана аткара билген, сактаган адам катары ордунун бийиктигин жана бул улуу инсандын атын түбөлүк сактоо керектигин ырастайт.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Мусулманкуловдун манасчылык өнөрүнүн калыптанышын иликтөө; “Манас”, “Семетей” эпосторундагы сюжеттик өзөктүн сакталышындагы салттуулук, манасчынын өзүнө гана таандык жекелик жагы, импровизациялык, айтуучулук чеберчилик, тилдик көркөмдүк өзгөчөлүктөр деген маселелердин үстүндө талдоо жүргүзүүсү – диссертанттын манастануу илимине кошкон салымы.

Диссертациянын апробациясы. Диссертациянын илимий тыянактарынын негизинде эл аралык жана республикалык конференцияларда баяндамалар окулду. М.Мусулманкуловдун вариантынын китеп болуп басылып чыгарылышы жана изилдениши тууралуу маалыматтар боюнча диссертант массалык маалымат каражаттарында сүйлөдү.

Диссертациянын илимий басылмаларда жарыяланышы. Кыргызстандын илимий журналдарында 14, ЖАКтын РИНЦ системасына кирген басылмаларда 2 макала жарык көрдү. Республикалык жана эл аралык конференциялардын илимий жыйнактарында 2 макала жарыяланды.

Диссертациянын түзүлүшү. Диссертация киришүүдөн, эки баптан, 7 бөлүмдөн, корутунду жана колдонулган адабияттардын тизмесинен турат. Көлөмү 180 б.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө иштин жалпы мүнөздөмөсү, теманын актуалдуулугу, максаты жана милдеттери, жаңычылдыгы, методологиясы, теориялык жана практикалык мааниси, коргоого коюлган негизги жоболор жана изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробацияланышы берилди.

“Молдобасан Мусулманкуловдун чыгармачылыгынын изилдениши, манасчылык өнөрүнүн калыптанышы, ырлары жана кенже эпостору” деп аталган биринчи бап 5 бөлүмдөн турат.

Бул бапта М.Мусулманкуловдун чыгармачылык өнөрканасына арналган илимий изилдөөлөр каралып, буга чейинки аткарылган иштер көрсөтүлдү. М.Мусулманкуловдун манасчылык өнөрүнүн калыптануу эволюциясы иликтенип, далилдүү илимий тыянактар чыгарылды. Манасчынын элдик салттуу поэзиянын үлгүсүндөгү ырларына идеялык-тематикалык талдоо жасалды. М.Мусулманкуловдун айтуусундагы кенже эпостордун илимий изилдениш деңгээли жана сюжеттик салттуулугу, өзүнчөлүктөрү илимий сыпаттоодон өткөрүлдү.

1.1. М.Мусулманкуловдун жалпы чыгармачылык өнөрканасынын изилдениши. М.Мусулманкуловдун ырчы жана аткаруучулук өнөрү кыргыз музыка таануу илиминде, ал эми эпикалык чыгармалары жана айтуучулугу фольклор, манас таануу багытындагы төмөндөгү илимий изилдөөлөрдө колго

алынган. Эмгектер хронологиялык тартипте берилди: Р.З. Кыдырбаева “Народно-поэтические традиции в эпосе “Жаңыл Мырза” (1960); Б.Кебекова “Курманбек” эпосунун варианттары” (1961); К.А. Рахматуллин “Творчество манасчи” (1968); В.Виноградов “Кыргыздын элдик музыканттары жана ырчылары” (1974); Р.Сарыпбеков “Элдик казынанын энциклопедиясы” (1983); Б.Алагушев “Ак таңдай акын” (1983); Р.Сарыпбеков “Манас” эпосундагы баатырдык мотивдердин эволюциясы” (1987); Р.З. Кыдырбаева “Эпос “Манас”: Генезис. Поэтика. Сказительство” (1996); М.Мукасов “Жаныш, Байыш” эпосунун поэтикасы” (2000); Р.З. Кыдырбаева “Мезгилдер, муундар жана манасчы” (2004); Ж.К. Орозобекова “Манасчылык өнөрдүн тарыхый өсүп өнүгүү жолу” (2014); Г.Орозова “Кыргыз элдик поэмаларынын табияты” (2015); Ж.С. Абдрасулова “Баатыр кыздардын образдары элдик чыгармаларда. (“Кыз Сайкал”, “Жаңыл Мырза” эпосторунун негизинде) (2015); Н.А. Жумашова “Манас” эпосундагы салттык сюжеттик мотивдердин мүнөздүү өзгөчөлүктөрү (М.Чокморовдун варианты боюнча) (2015).

Жогорудагы эмгектерде М.Мусулманкуловдун вариантындагы мотивдердин, атрибутивдик формулалардын, поэтикалык көркөм каражаттардын колдонулушун кайсы бир проблемалардын алкагында карап тиешелүү баа берилип, салыштырма материал катары колдонулган. Ал эми поэма жана кенже эпостору жалпы алкакта каралган. Диссертациялык ишибиз ушул проблемалардын баарын карап, жыйынтыктуу системалуу түрдө тексттик жана теориялык натыйжаларды алууга багытталды.

1.2. 1952-жылы “Манас” эпосуна арналган бүткүл союздук конференцияда М.Мусулманкуловдун вариантына карата айтылган сын-пикирлер. Конференцияда А.К. Боровков, Б.Керимжанова, Л.И. Климович, И.А. Батманов, Т.Г.Нуров, Токтогоновдордун докладдарында М.Мусулманкуловдун айткан тексттерге да анализ жасалган. С.Орозбаковдун шакирти М.Мусулманкуловдун вариантында да исламдашуу, түрктөшүү идеясы арбын кездешерин айткан окумуштуулар бул вариантты да совет өлкөсүнүн идеологиясына каршы деген көз караштарын билдиришкен. Мисалы, А.К. Боровков айрыкча С.Орозбаков, Тоголок Молдо жана М.Мусулманкуловдун варианттарындагы италян (итаалы), грек, инди сыяктуу элдердин кездешишин модернизациянын гиперболикалык чеги деп баалап жана бул манасчылардын варианттары улутчул-буржуазиялык, бай-манаптык, феодалдык реакциянын таасиринде калганын жана ислам динин жайылтуу идеясы эпосту бүтүндөй редакциялап башкарып, катмарланууга учураганын белгилейт. Б.Керимжанова “Манас” негизинен феодалдык бай-манаптык таптын чөйрөсүндө айтылып келгенин ал эми манасчылар болсо материалдык байлыгы күчтүү бийлөөчү таптын өкүлдөрүнүн буйругу менен ошолордун табитине жараша айтууга мажбур болгон десе, Л.И. Климович Ш.Рысмендеев, Б.Сазанов жана М.Мусулманкуловдор ислам тууралуу толук билими болбогонун жана алар С.Орозбаковдон таасирленип анын вариантын механикалык түрдө кайталаган деп айткан.

Эпос бул элдик чыгарма. Ал оозеки жашап жаткан мезгилде коомдо болуп жаткан өзгөрүүлөрдү өзүнө сиңирип алып, кайра иштеп чыгаруучу

касиетке ээ. Ал эми илимдин талабы кандай гана эпикалык чыгарма болбосун анын маани-маңызын аныктап, идеясын, жалпы сюжетин талдап, фольклордун тарыхындагы өз ордун таап берүү болуп саналат.

1.3. М.Мусулманкуловдун манасчылык өнөрүнүн калыптанышы.

Бул параграфта М.Мусулманкуловдун манасчылык өнөрүнүн калыптануу эволюциясын анын өмүр жолун, манасчынын чыгармачылыгы тууралуу жазылып калган жазма жана оозеки булактардын негизине таянып, илимий аныктама берүүгө аракет кылдык. Убагында Молдобасандын атасы Мусулманкул сөзгө чечен, Ак-Талаадагы акылман-кеңешчи карылардын бири, ал эми анын бир тууганы Калыгул комузчу, жомокчу киши болуп, Молдобасан атасынын, агасынын жанында эр жетип, айтуучулук талантты үй-бүлөдөн мураска алган. Элдик оозеки чыгармачылыкта айтуучулуктун атадан балага, агадан иниге же энеден балага өткөндүгү тууралуу кыргыз элинде эле эмес, башка элдерде да кездешип, илимий тажрыйбаларда белгиленип келген. Мисалы: “Во многих этнических культурах (если не в большинстве) значительную роль в формировании сказителей играла семейная традиция. Передача сказительского искусства от старших к младшим, от отцов к сыновьям, от дедов к внукам, от дядей к племянникам, от матерей к дочерям и т.д. была одной из распространенных форм его сохранения, продолжения и, как мы увидим, развития” [Путилов Б.Н. Эпическое сказительство Типология и этническая специфика. [Текст] / Б.Н. Путилов – М.: Восточная литература РАН, 1997. – 22-б.].

М.Мусулманкулов манасчы болгонго чейин чыгармачылыктын бир нече тепкичин басып өткөн. **1.** Айылдагы ыр-күү жаңырган, эл чогулган жайларга көп барып, жан дүйнөсүнө түрдүү жанрдагы тексттерди, обондордун ыргагын өзүнө сиңирген. Алгачкы ырчылык таланты жамакчылыгы менен өз аймагына таанылган. **2.** Бара-бара жөө жомокторду, баатырдык кенже эпосторду айта баштаган. **3.** Эл аралап башка айтуучулар менен таанышкан, эпикалык чыгармаларды айтуунун ыкмасын, аткаруу техникаларын, туруктуу формулаларды үйрөнгөн, уккан-көргөндөрүн жан дүйнөсүнө сиңирип, өздүк импровизаторлук жөндөмү менен байытып аткарууга жетишкен.

Манасчылык тууралуу: “Табият берген шык, жөндөмдөн сырткары болочок манасчы тексттин жалпы мазмунун өзүнөн мурунку устатынын айтуусунан угуп кабылдайт, ошол күчкө, өнөргө тартылат, тубаса шыгы, жөндөмү ага шыкак болуп, акырындап айтуучулукка каныга баштайт” дейт изилдөөчү Ж.Орозобекова [Орозобекова Ж.К. Манасчылык өнөрдүн тарыхый өсүп өнүгүү жолу [Текст] / Ж.К. Орозобекова док.дисс. – Бишкек, 2014. – 13-б.]. М.Мусулманкулов С.Орозбаковду устаты катары эсептеген. Эки манасчынын варианттарындагы үндөштүк окумуштуулардын изилдөөлөрүндө далилдүү көрсөтүлгөн. М.Мусулманкулов С.Каралаев менен да замандаш болуп, чыгармачылык тажрыйба алмашкан. Р.Кыдырбаева манасчыларды аймактык жиктештирүү боюнча М.Мусулманкуловду тынчандык манасчылардын өкүлү экенин белгилеген [Кыдырбаева Р.З. Тянь-Шандык манасчылар [Текст] / Р.З. Кыдырбаева. Мезгилдер, муундар жана

манасчы. – Бишкек, 2004. – 43-б]. С.Мусаевдин манасчылардын айтуучулук өнөр ааламында калыптануу процессинин баскычтары боюнча изилдөөсүндө М.Мусулманкулов чыныгы манасчылык деңгээлдеги көрүнүктүү айтуучулардан экенин көрсөткөн [Мусаев С. Манасчы [Текст] / Манас энциклопедиясы 2. – Бишкек, 1995. – 72-74-б.]. Ж.Орозобекова “манасчылардын чыгармачылык дараметине, импровизаторлугуна, айтуу манерасына, салттуулуктун чегинде сактап уланткандыгына карай типтерге бөлүштүрүүсүндө” М.Мусулманкуловдун ысымын “Манас” эпосунун классикалык үлгүсүн жараткан айтуучулардын тобуна киргизген [Орозобекова Ж.К. Манасчылык өнөрдүн тарыхый өсүп өнүгүү жолу [Текст] / Ж.К. Орозобекова док.дисс. – Бишкек, 2014. – 14-б.].

Корутундуласак, М.Мусулманкулов – айтуучулук өнөрдү агасы Калыгулдан үйрөнгөн андан соң, Тянь-Шань аймагынан чыккан манасчылар Тоголок Молдо жана С.Орозбаковдун чыгармачылыгынан таасирленген, кийинчерээк замандашы С.Каралаев сыяктуу башка аймактагы варианттарды өздөштүрүү аркылуу импровизаторлук жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө жетишкен, Тыныбек мектебинин ири өкүлү деген тыянак чыгарууга болот.

1.4. М.Мусулманкуловдун ырчылык таланты жана анын чыгармаларынын идеялык-тематикалык багыты. М.Мусулманкулов жаштайынан эпикалык чыгармаларга кызыгып, көп уккан, таасирленген жана жүрөгүндө туу туткан элдик баатырларды ырлары аркылуу элге жеткирүүнү көздөгөн:

Аксакал Бакай баштаган,

Эл үчүн топтон эр Манас,

Эрлерди жоого маштаган [Мусулманкулов М. “Баатырлар” [Текст] / К-те: Молдобасан: ырлар жана дастан – Фрунзе, 1983. – 40-б.]. “Акындык поэзиянын аткара турган көп жактуу функциясынын бири анын оозеки эл чыгармачылыгы менен карым-катышы жана салттуулугу” деп адабиятчы Ж.Таштемиров белгилегендей, М.Мусулманкуловдун ырлары элдик оозеки чыгармачылыктын эпикалык жанры менен тыгыз карым-катышта болуп, элдик лирикалуулук менен салттуу эпикалык поэзиянын үлгүлөрү жуурулушуп турат [Таштемиров Ж. Токтогул жана акындык поэзия [Текст] / Ж.Таштемиров. – Фрунзе: “Илим”, – 1980, – 7-б.]. Буга анын “Баатырлар”, “Уулума” ж.б. ырлары күбө.

М.Мусулманкуловдун ырлары тематикаларга бай. Анын жалпы адамзаттык ашыктык, өмүр, өлүм, мезгил, жаратылыш тууралуу чыгармаларын атасак жетиштүү. Булар акындар чыгармачылыгындагы өлбөс, өчпөс темалардан болуп, кайсы гана мезгил болбосун актуалдуулугун жоготпой келе жатат. М.Мусулманкуловдун “Көрк”, “Терме”, “Болобу”, “Жайлоонун” деген ырлары акындар поэзиясынын салттуу санат-насыят, үлгү, терме жанрдык түрлөрүндө айтылып, улуу акын Токтогулдун термелери менен бирдей салттуу поэтикалык формулаларды колдонушканы далилдүү ыр саптары менен талдоого алынды.

М.Мусулманкулов табият, мезгил темасындагы ырларында адам менен жаратылыштын ортосундагы гармонияны, табигый сулуулукту жар салып,

мекенди, дүйнөнү сүйүү жана соктоо идеяларын билдирет. Ал эми “Жаштарга насаат”, “Алтын күн”, “Карылык”, “Жалкоого”, “Дагы бир жолу карылык жөнүндө”, “Уулума”, “Балдарым”, “Өмүргө” ж.б. деген ырларында бири өлсө экинчиси жаралып, адамзат тукуму уланып келгендиги бул дүйнөдөгү өмүр, өлүм жөнүндөгү терең философиялык элементтерге сугарылган идеяны чагылдыра алганы менен мааниси терең. Ушуга карай алганда М.Мусулманкуловдун жарыяланган ырларын тематикалык жактан төмөндөгүдөй сегиз топко бөлүштүрүүгө болот: 1. Ашыктык ырлары; 2. Өмүр, өлүм темасындагы ырлар; 3. Терме ырлары; 4. Акыл-насаат, үлгү ырлары; 5. Жаратылыш жөнүндөгү ырлар; 6. Замандын талабына ылайык колхоздоштуруу, Ленин жана партияга арналган ырлар; 7. Арноо ырлары; 8. Ар кыл темадагы ырлар.

Жыйынтыгында “Манасчылар импровизацияга жөндөмдүү келген таланттуу жана идиректүү адамдардан болуу керек. Ансыз эчен доорлорду камтыган көп окуяларды көркөм ырлар аркылуу ушунча кооздукта бере албас эле. Демек, манасчылар да – таланттуу акындар” демекчи ырчылык өнөр М.Мусулманкуловдун манасчылык өнөрүнүн башаты жана пайдубалы болгон деген тыянакка келүүгө болот [Таштемиров Ж. Токтогул жана акындык поэзия [Текст] / Ж.Таштемиров.Токтогул жана акындык поэзия – Фрунзе: “Илим”, – 1980, – 41-б.].

1.5. М.Мусулманкуловдун айтуусундагы кенже эпостор: “Жаңыл Мырза”, “Жаныш, Байыш” жана “Курманбектин” кыргыз фольклорундагы орду. Кыргыз фольклорунда “Жаңыл Мырза” эпосунун М.Мусулманкулов, Тоголок Молдо, Ы.Абдрахманов жана А.Чоробаевдердин айткан тексттери бар. Булардын ичинен көлөмдүүсү А.Чоробаевдин айтуусундагы текст бирок, “А.Чоробаевдин варианты бардык варианттардын ичинен көбүрөөк оңдоолорго, өзгөрүүлөргө дуушар болгон” [Суванбеков Ж. Кыргыз элинин баатырдык кенже эпостору [Текст] / – Ж.Суванбеков. – Фрунзе: Мектеп, 1970. – 188-б.]. Бардык варианттарда негизги сюжеттик өзөк сакталган. Башкалардан айырмаланып М.Мусулманкуловдун вариантында негизги каармандын портреттик сүрөттөөлөрү, анын колдоочулары, Кумайыктын табылышы жана согуштук окуяларга көбүрөөк эпикалык түс берилип, баатырдык иштер даңазаланат. “М.Мусулманкулов белгилүү манасчылардын бири болгондуктан Жаңылдын өзүнө, аны курчаган буюм-тайымдарына көбүрөөк эпикалык түр берүүгө аракеттенет” [Жайнакова А. Жаңыл Мырза [Текст] / – А.Жайнакова. Жаңыл Мырза. Эл адабияты сериясы. IX том. – Бишкек: Аврасия Пресс, 2015. 10-б.]. М.Мусулманкуловдун вариантында өзгөчөлөнгөн сюжеттик окуя – Жаңылдын өз баласын өлтүрүп качышы. Бул окуя башка варианттарда кездешпейт. Фольклордук изилдөөлөрдө Жаңылдын баласын атып таштап кеткени анын аялдык, энелик бактылуулугунун соңу, трагедиясы катары бааланса, ошол эле мезгилде кыргыз эпосторундагы баатыр кыздардын эл-жери үчүн каны-жанын аябаган патриоттуулугун көтөрүп чыгат.

“Жаныш, Байыш” эпосунун Ж.Жанаев, К.Акиев, М.Мусулманкулов жана С.Дыйканбаевдин айтуусундагы варианттары белгилүү. Булардын

арасында М.Мусулманкуловдун варианты К.Мифтаков тарабынан 1922-жылы башка варианттардын ичинен эң биринчилерден болуп, кагаз бетине түшүрүлгөн. Бардык варианттарда негизги салттуу сюжеттик сызык сакталгандыгын белгилөөгө болот. М.Мусулманкуловдун вариантында башка варианттардан өзгөчөлөнүп баатырлардын төрөлүшү ата-эненин көп жыл балага зар болушу, кудайга жалынышы сыяктуу эпикалык мотивдер айтылат. М.Мусулманкулов негизги каармандардын ок өтпөс, найза тешпес, өзгөчө баатырдык касиеттерге эгедер экендигин үстүндөгү ак олпоктору аркылуу берет, тактап айтканда, адамдын жаны анын денесинен өзүнчө бөлүнүп сакталгандыгы тууралуу анимисттик ишеним менен байланыштырат. Баатырлардын перинин кыздарына үйлөнүшү Ж.Жанаевдин вариантында бир эле сап менен эскерилсе М.Мусулманкуловдун вариантында кенен чагылдырылат. Ак куу кебин кийген кыздарга үйлөнүү жөнүндөгү мотив ногой, башкыр фольклорунда да кездешиши көөнө мотивдин тарыхый-генетикалык жактан тамырлаш экенин аныктайт. Бул мотив К.Акиев менен С.Дыйканбаевдин варианттарында кездешпейт. Бирок, М.Мусулманкуловдун варианты поэтикалык көркөмдүүлүгү жана стилдик жактан К.Акиев, С.Дыйканбаевдердин варианттарына салыштырмалуу терең иштелбегени көрүнүп турат. Бул тууралуу өзүнүн изилдөөсүндө белгилүү окумуштуу Б.Кебекова мындай дейт: “Стилдик курулмаларында турмуштук эпоско таандык баяндоо ыкмасы басымдуу. Көркөмдүгү да өйдө-ылдый” [Кебекова Б. “Жаныш, Байыш” [Текст] / – Б.Кебекова “Жаныш, Байыш” “Эл адабияты” сериясы. 4-том. – Бишкек: Шам, 1998. – 8-б.].

М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Курманбек” эпосу К.Акиев жана С.Дыйканбаевдердин варианттарына салыштырмалуу образдарды жаратуу, окуялардын сүрөттөлүшү, баяндоолору кыска “схема түрүндө берилип, сюжеттик көркөмдүк деңгээли төмөн” экени ачык байкалат, муну өз учурунда Б.Кебекова ырастаган [Кебекова Б. “Курманбек” эпосунун варианттары [Текст] / – Б.Кебекова. – Фрунзе: “Кыргыз ССР илим. акад-нын бас-ы”, 1961. – 63 б.]. Ал эми сюжеттик мотивдердин берилиши боюнча М.Мусулманкуловдун вариантында жалпы баатырдык эпикалык чыгармаларга таандык негизги каармандын мифтик белгилерге ээ болушу – Курманбектин кайыптан туулуп, кийиктин сүтүн эмгени баатырдын образында байыркы тотемдик ишенимди көрсөтүп, мифтик белгилерди айкындайт. Бул мотив “Курманбек” эпосунун башка варианттарында кездешпейт. Курманбектин кайыптан табылып, эрте эр жетип, тентек чыгышы, перинин кызына үйлөнүшү, негизги каармандын курал-жарактарынын сүрөттөлүшү М.Мусулманкуловдун вариантына баатырдык дух берет. Ал эми тексттеги “*Азирет Аалы шер куда, колдой көр деп бакырат*” деген сыяктуу саптары диний түшүнүктөр, ишенимдер менен жалгашат [Мусулманкулов М. “Курманбек” [Текст] / – М.Мусулманкулов “Курманбек” эпос. – Бишкек: Аврасия Пресс, 2015. – 87-б.]. Арийне бул сыяктуу саптар советтик идеологиянын көз карашына дал келбей, мифтик, фантазиялык диний жөрөлгөлөр, жеткилең иштелбеген айрым эпизоддор

эпостун реалисттик багытын бошондуктан айтылган. [Байходжоев С. Кириш сөз [Текст] / – КЖФ. инв. № 470. 2-5-б.].

Жыйынтыктасак, М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Жаңыл Мырза” эпосу кыргыз фольклорунда жогорку көркөмдүк деңгээлдеги эпикалык чыгарма катары бааланат. Ал эми “Жаныш, Байыш” жана “Курманбек” эпостору эпикалык жанрдагы айтуучулук өнөрүнүн башаты болгондуктан айрым стилдик түзүлүшү жана көркөмдүгү жагынан жеткиликтүү иштелбей калган шекилдүү. Мында байыркы ишенимдер менен бирге кийинки ислам дининин идеялары да көбүрөөк сакталган. Башка варианттардын арасынан кагазга түшкөн алгачкы кол жазма катары жана негизги каармандын образындагы көөнө мотивдер баатырдык эпостун духун көтөрүп, элдик эски ишенимдерди чагылдырышы фольклордук өңүттөгү изилдөөлөргө баалуу материал боло алат деген ойго такайт.

М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Манас” жана “Семетей” эпосторунда сюжеттик салттуулуктун сакталышы жана өздүк чеберчилик маселелери деген экинчи бап 2 бөлүмдөн турат.

Бул бапта жогорудагы М.Мусулманкуловдун чыгармачылыгынын изилденишинде көрсөтүлгөн илимий эмгектерге таянуу менен диссертациянын негизги объектиси болгон “Манас” жана “Семетей” эпосторуна сюжет, мотив жана тилдик өзгөчөлүктөр боюнча илимий талдоо жүргүзүлдү.

Илимий иштин объектиси. М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Манас” жана “Семетей” эпостору диссертациянын негизги объектиси болуп саналат. Себеби, бул вариант боюнча буга чейин жүргүзүлгөн илимий анализдердин жетишсиз экендиги диссертациянын киришүү бөлүгүндө айтылды. Ал эми “Жаңыл Мырза”, “Жаныш, Байыш” жана “Курманбек” эпостору диссертациянын системалуу изилдениши үчүн кошумча объект катары берилди.

Илимий иштин предмети. М.Мусулманкуловдун жалпы чыгармачылык өнөрканасы, анын айтуусундагы эпикалык чыгармалардын сюжеттик өзөктүк окуяларынын сакталышы жана жекелик өзгөчөлүктөрү.

Илимий иштин изилдөө методологиясы: М.Мусулманкуловдун вариантынын салттуулугу менен поэтикасы залкар манасчылар С.Орозбаков жана С.Каралаевдин варианттары менен салыштырма-типологиялык, салыштырма-тарыхый текстологиялык анализдөө методдору колдонулуп талдоого алынды. Эпостун конкреттүү бир вариантынын мурунтан уланып келе жаткан сюжеттик салттуулугун, эпикалык формулалардын эволюциялык өнүгүшүн, поэтикалык көркөмдүк элементтердин колдонулушуна илимий туура аныктама бериш үчүн эпостун классикалык варианттары менен салыштырып алардын ортосундагы типтүү сюжеттик мотивдерди, образдарга жана эпикалык формулаларга анализ жасоо зарылчылыгы турат. Сюжеттик салттуулукту, поэтикалык каражаттар жана эпикалык формулаларды салыштырып талдоо менен булардын М.Мусулманкуловдун вариантында канчалык деңгээлде сакталуу, өнүгүү же оозеки айтуучулукта кандайча өзгөргөнү, мындагы мыйзам ченемдүүлүктү аныктоого аракет жасалды.

2.1. М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Манас” эпосундагы сюжеттик өзөктүн сакталышы жана көркөмдүк өзгөчөлүктөр. Бул бөлүмдө М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Манас” эпосуна илимий анализ жүргүзүүнүн структурасы үч негизги баскычта аткарылды:

1. Сюжеттик салттуулуктун сакталышы, жана негизги каармандардын образдар системасы;

2. Туруктуу поэтикалык формулалардын жана көркөм каражаттардын колдонулушу;

3. Ыр түзүлүшү, манасчынын тил байлыгы жана алардын көркөмдүк кызматы.

М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Манас” эпосу 62 000ге жакын ыр сабынан туруп, негизги өзөктүү окуялар С.Орозбаковдун вариантында кандай айтылган болсо, М.Мусулманкуловдо да ошол сюжеттик ырааттуулукта айтылат. М.Мусулманкулов манасчылыкты кесип катары тутуп, айтуучулук өмүрүндө салттуу эпизоддорду өздөштүрүп, жеке импровизациялык дараметине жараша чыгармачылык түс берип, образдарды кайрадан жараткан. Манасчы кээ бир жерде салттуу өзөктүү окуялардын чегинен чыгып, жеке көз карашы, дүйнө таанымына жараша текстке жаңы сюжеттик окуяларды, түшүнүктөрдү киргизген. “Доброжелательный, но взыскательный суд слушателей не позволял сказителю резко нарушать границы традиции, однако этот же суд одобрял и поощрял виртуозные удачные находки сказителя. В процессе сказа одновременно и исполнялся эпос, и творился заново,”– деген Р.Кыдырбаеванын пикири жогорудагы ойду далилдейт [Кыдырбаева Р.З. Эпос “Манас”: Генезис. Поэтика. Сказительство [Текст] /– Р.З. Кыдырбаева. – Бишкек: Шам, 1996. – 281-б.].

М.Мусулманкуловдун вариантында баатырдын жаралыш зарылчылыгын шарттаган керемет мотивдер: баласыздык, түш көрүү, бойго бүтүү, талгак болуу, баланын өзгөчө төрөлүшү салттуу сюжеттик формуланын чегинде айтылат. Айрым жалпы жана айырмаланган сюжеттик мотивдер талдоого алынды. Мисалы, С.Орозбаковдун жана Б.Сазановдун вариантында Чыйырдынын боюна бүтүшүндө алманын символдук белгиси берилет. Мисалы, окумуштуу В.Я. Пропп “балага зар болгон каармандын ыйык нерселерге жалынып, сыйынып, ырым-жырымдарды жасап, шаман, ислам ж.б. диний ишенимдер менен коштолгон жөрөлгөлөрдө алма мөмөсүнүн аялдын кош бойлуу болушуна алып келген символикалык ролу бар” экендигин көрсөтөт [Пропп В.Я. Фольклор и действительность [Текст] /– В.Я. Пропп. – М.:Наука, 1976. – 210-б.]. Ал эми С.Каралаевдин вариантында Жакып түшүндө бала барчын бүркүт кармап, кылыч таап, оң колуна Күн, сол колуна Айды кармап алат. М.Мусулманкуловдун вариантында да Чыйырды түшүндө башынан Күн, аягынан Айды көрөт, жолборстун жүрөгүн сууруп жейт, жыландын башын жара жанчийт, этегинен өрт чыгып, ааламдын баарын каптайт:

*Ак жибектей жуулуп,
Ай менен Күн асмандан
Бай Жакыптын үйүнө*

Түшүптүр көктөн бурулуп [Мусулманкулов М. “Манас” [Текст] / – М.Мусулманкулов. “Манас” эпос. – Бишкек: Бийиктик, 2017. 87-б.]. С.Каралаев менен М.Мусулманкуловдо Ай менен Күн бойго бүтүрүүчү культтук элемент көрсөтүлөт. Ааламды каптаган өрт – келечектеги баатырдын адамдык сапатын, мүнөзүн, мамилесин чагылдыруучу көркөм каражаттын милдетин аткарат. Ал эми Аккула Манас менен бир күндө туулуп, бул жагынан С.Орозбаковдун вариантына үндөшөт.

Ат коюу жөрөлгөсү “Манас” эпосунун варианттарында түрдүүчө айтылат. Мисалы, С.Орозбаковдо думана, Б.Сазановдо касиеттүү-сыйкырдуу абышка ат коёт. С.Каралаевде Жакыптын түшүнө ак сакалчан Кызыр Илияс кирип, баланын атын Манас кой, кара калмак манжуга Чоң жинди деп айт деп белги берет. М.Мусулманкуловдо кырк чилтендин “Манастап!” ураан чакырганы Меңдибай тарабынан эскертилип, баланын аты Манас коюлуп, көпчүлүккө Ашырбек деп айтылсын деген бүтүм чыгарылат. Кырк чилтендин Манастаган урааны С.Орозбаковдун вариантында да берилет, бирок балага ат коюу учурунда манасчы бул окуяны эскербейт. С.Орозбаковдо мифтик мотивдердин катмарлануусу көрүнөт. Ал эми М.Мусулманкуловдо Манастын келечектеги колдоочусу кырк чилтенге басым жасалып, тотемдик ишеним берилген.

Манастын курал-жарактарга ээ болушу эпосто туруктуу сюжеттерден, бирок ар бир вариантта түрдүүчө вариацияланат. С.Орозбаковдун вариантында Ачалбарс менен Аккелтени Манаска беш жүз элүү жаштагы Айкожо пайгамбардын аманаты деп тапшырат. С.Каралаевдин вариантында Манастын кылычы асмандан түшкөн алты курчтун бири – Зулпукорду кайыптан табылган ак сакалчан дубана берет. М.Мусулманкуловдун вариантында Манасты хан көтөргөндөн кийин Ажыбай Мекеге барып, Айкожонун колунан, кайыптан табылып, пайгамбардын аманат калтырып кеткен кылычы Ачалбарсты Манаска алып келип берет.

Адамзат кылбай кылычты,

Кайыптан келип табылган. [Мусулманкулов М. “Манас” [Текст] / – М.Мусулманкулов. “Манас” эпос. – Бишкек: Бийиктик, 2017. – 68-б.]. С.Орозбаков менен М.Мусулманкуловдун варианттарында Манастын кылычка пайгамбардын аманаты катары ээ болушу эпоско кийинчерээк ислам дини менен кошо кирген мотивдердин бири. М.Мусулманкуловдун варианты да устаты С.Орозбаковдун вариантына үндөш исламдык мотивдерге күчтүү сугарылганы ачык байкалат. Исламга байланышкан дагы бир мотив Алмамбеттин окуясында берилет. Алмамбеттин өз элинен чыгыш себеби манасчыларда түрдүүчө вариацияланат. Мисалы, адилеттик, актык, чындыкты исламдан издеген Алмамбеттин өз элинен кетиши С.Орозбаковдо диний мотивге таянат. С.Каралаевде Алмамбеттин кетиши диний жана саясий конфликттерден улам келип чыгат. М.Мусулманкуловдо:

Мусулмандын дини үчүн,

Мен берилип качтым жашымда [Мусулманкулов М. “Манас” [Текст] / – М.Мусулманкулов. “Манас” эпос. – Бишкек: Бийиктик, 2017. – 579-б.]. Алмамбеттин кытайдан чыгышы тикелей ислам ишенимине

байланыштырылат. Исламдын М.Мусулманкуловдун вариантына күчтүү сиңип кетишинин себеби эмнеде деген суроо туулат. Биринчиден, М.Мусулманкулов ислам дининин эрежелерин бекем сактаган С.Орозбаковдун шакирти болгон экинчиден, бүгүнкү күндөгү көзү тирүү урпактарынын айтуусуна караганда ал Кудайга сыйынган, ата-бабанын арбактарын, касиеттүү, ыйык заттарды оозунан түшүрбөй, бекем ишенген. Ушунун баары М.Мусулманкуловдун айтуучулук өнөрүнө да катуу таасир эткени манасчынын вариантынын текстинде сезилип турат.

М.Мусулманкуловдун вариантында эпостогу согуштук иш-аракеттердин баяндалышы С.Орозбаковдун вариантына окшош берилет. Айырмачылыгы М.Мусулманкуловдо “Манастын чүрчүттү чабышы” деген сюжеттик окуя кездешет. С.Орозбаковдо үч сап, С.Каралаевдин вариантында бул окуя эки сап менен гана үстүрт эскерилет. “Чүрчүт – тунгус-манжур тукумунан чыккан эл” жана кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө дини, тили башка эл деген өтмө мааниде да колдонулганы айтылат [Кыргыз тилинин сөздүгү [Текст] / – Бишкек: Avrasya jayıncılık, 2010. – 1345-б.]. М.Мусулманкуловдо кыйла жерди ыйлаткан чүрчүттөргө каршы Манастын согушу Алмамбеттин сунушу менен ишке ашат. Манастын ар бир казатында баскынчылыкка, элди күнөөсүз азапка салууга каршы туруу идеялары сезилип турат. Согуштук сүрөттөөлөр С.Орозбаковдо ар кандай тактикалар: айыгышкан кармаштар, жекеге чыгуулар, аламан согуш, олжолоо ж.б. кенен баяндалып, түрдүү көркөм сөз каражаттар менен элестүү чагылдырылган. Ал эми М.Мусулманкуловдо согушту баяндаган сюжеттик окуяларда аламан согуш көбүрөөк баяндалат. Мисалы:

*Арстан төрө шилтесе,
Алтымыш бапты кескени.
Кырк чоро кирди бакырып,
Кырк жагынан жапырып.
Бакай чыкты бакырып,
Бап жагынан жапырып.
Аламандар ат коюп,*

Ар тараптан качырып, [Мусулманкулов М. “Манас” [Текст] / – М.Мусулманкулов. “Манас” эпос. – Бишкек: Бийиктик, 2017. – 237-б.].

М.Мусулманкулов кээ бир окуяларды чыгармачылык фантазиясына жараша, коомдогу уккан-көргөнүнө карата өркүндөтүп отуруп кошумча жеке сюжеттик окуяларга да орун берген. Мисалы, чалгын окуясында архитектуралык курулуштардын салынышы, өзгөчө сырлары, амалкөйлүк менен салынган Алмамбеттин тамы кенен сүрөттөлөт. Сыргак менен Алмамбет эки тыйтайды өлтүрүп, чачын сыйрып алышып, Сыргактын башына кийгизет.

*Башын туюк оюшуп,
Чачы менен куйкасын,*

Быякка алып коюшуп, [Жогорудагы китеп. 605-б.]. Кишинин баш терисиндеги чачын сыйрып алуу – дүйнөлүк терминологияда “скальп” деп аталып, баштын чачтуу тери бөлүгүн андан ажыратып алуу дегенди

түшүндүрөт. Геродоттун тарыхый жазмаларында байыркы скиф жана перстерде согушта жеңген тарап жеңилгендин башындагы чачын териси менен сыйрып алуу салтка айланып калган жөрөлгөлөрдүн бири болуп, жеңиштин белгисин аныктаган. Скальп – өлгөн душмандын кээде тирүү адамдын да башындагы чачын сыйрып алуу, душмандардын жеңилгенин же багынганын далилдеген согуштун эң баалуу олжосу катары жеңиштин символу болуп эсептелинген. Скальп согушчан гунндардын да тарыхында кездешет. М.Мусулманкуловдун вариантында да душмандын чачын сыйрып алуу Алмамбет менен Сыргактын чалгынга баргандагы жеңишин чагылдырып, бул варианттагы сюжеттик өзгөчөлүк катары кароого негиз бар.

М.Мусулманкуловдун вариантындагы образдар системасында негизги каармандар Манас, Алмамбет, Каныкей, Коңурбай, Жолой жана Жакыптын образдары талдоого алынды. М.Мусулманкуловдогу С.Орозбаков менен С.Каралаевдин варианттарындагы негизги каармандардын образдарынан айырмаланган портреттик сүрөттөөлөр, мүнөздөргө көңүл бурулду. С.Орозбаковдун вариантында Жакыптын образындагы оң, терс мүнөздөр кырдаалга жараша бир кыйла тең салмактуу баяндалат. С.Каралаевдин вариантында көңүлдүн борбору негизги каарман Манаска гана бурулуп, ал эми Жакыптын ата катары образы реалдуу ачылган эмес. Жакыптын мүнөзү корс, ачуулу, айтканынан кайтпаган, мээримсиз, дүнүйөкор, мал-мүлк үчүн өз баласын өлтүрүүдөн чегинбеген зулум катары чагылдырылган. Ал эми М.Мусулманкуловдун вариантында Жакыптын мүнөзү жумшак, ачууланса да аталык мээримди сезилет. Манастын согуштарында амандыгын тилейт, келгенде аксарбашылды курмандыкка чалып садага кылат. Бул дагы кыргыз элинин ушул күнгө чейин сакталып келген салттык жөрөлгөлөрүнөн. Манастын атасы Жакыптын образындагы мындай айырмачылыктар манасчылардын индивидуалдуу адамдык сапаттарына, үй-бүлөгө болгон көз карашына жараша жаралышы да мүмкүн.

Эпос оозеки жашоосунда узак мезгилдерди башынан өткөрүп, сюжеттик катмарланууга дуушар болуп, эволюциялык баскычтардан өтүп келсе да негизги каармандын образындагы байыркылык белгилер сакталып калган. Мисалы, Манас, Коңурбай, Жолой сыяктуу негизги баатырлардын образдарындагы портреттик сүрөттөөдөгү архаикалык белгилер эпостун көп варианттарында туруктуу кездешет. Манастын образындагы магиялык колдоочуларынын болушу, анын башкалардан өзгөчөлөнгөн алп уйкусу, сүрдүү, коркунучтуу, гиперболикалык портрети сыяктуу типтүү белгилери М.Мусулманкуловдун вариантында да айрым майда деталдык айырмачылыктары менен сакталган.

М.Мусулманкулов вариантында каармандардын сырткы турпаты менен бирге ички жан дүйнөсүн, окуяга карата ысык-суук мамилесин да түзүүгө өзгөчө көңүл бурган. Мисалы, Манастан коркуп качкан Жолойдун үрпөйгөн түрү менен бирге намысын алдырып уятына чыдай албай ызаланган образын манасчы кенен баяндап, ички психологиялык карама-каршылыктарды көзгө элестүү тартат.

Эпос качып келатам,

*Эл чогулуп сураса,
Не түрлүү кылып кеп айтам?*

...Акылымдан шааштым – деп,

Кантип айтам качтым – деп, [Жогорудагы китеп. 79-б.]. Орозбаков менен Каралаевде Жолойдун образындагы ички сезимдери уят, намыс маселелери Мусулманкуловго салыштырмалуу кыскача, үстүрт берилген.

Манасчылар тексттин көркөмдүк деңгээлин жогорулатуу үчүн **поэтикалык формулаларды** да кеңири пайдаланган. Туруктуу поэтикалык формулалардын бир нече түрү М.Мусулманкуловдун вариантында да кездешет. Мисалы: **1. Согуш көрүнүштөрүн сүрөттөөчү поэтикалык формулалар** “оюп”, “союп”, “жоюп”, “шака-шак”, “така-так”, “кылкылдап”, “былкылдап”, “жаркылдап”, “тарсылдап”, “жылтылдап”, “чабышып”, “кагышып” ж.б. туруктуу сөздөрдүн негизинде түзүлгөн саптарда С.Орозбаков, С.Каралаев жана М.Мусулманкуловдун варианттарынын ортосунда олуттуу айырмачылыксыз берилген. М.Мусулманкулов согуш талаасын сүрөттөөдө колдонгон поэтикалык формулаларды С.Орозбаковдун вариантына жакын пайдаланган. **2. Портреттик-мүнөздөмөгө мисал болгон поэтикалык троптун түрлөрү** негизинен баатырлардын портреттерин сүрөттөөлөрдө пайдаланылган. Мында манасчылар “*даш казандай башы*”, “*жаткан иттей кашы*”, “*майлаган буудай жүздөнгөн*”, “*түгөнөт десе түтөгөн*”, “*каалгадай кашка тиш*” ж.б. негизги туруктуу сөздөрдү баштапкы чекит катары колдонушкан. Манастын портретин сыпаттоодо С.Орозбаковдун вариантындагы “алтын, күмүштүн ширөөсүнөн, асман, жердин тирөөсүнөн, ай, күндүн бир өзүнөн бүткөн” деген поэтикалык жөнөкөй жана татаал салыштырууларды пайдаланган Мусулманкулов муну андан ары өнүктүргөн:

*Жети кабат кара жер
Салмагынан бүткөндөй,
Жети дайра деңиздин
Жаркынынан бүткөндөй,
Аңырайган капчыгай
Алкымынан бүткөндөй,
Абадагы булуттун
Салкынынан бүткөндөй,*

*Дайрадагы жайсаңдын
Каарынан бүткөндөй,
Ажыдаар жылаандын
Заарынан бүткөндөй,
Кышкы чилде сууктун,
Каарынан бүткөндөй,
Бейиштеги мөмөнүн
Чынарынан бүткөндөй*

[Жогорудагы китеп. 320-б.]. Манастын портретине карата айтылган бул саптар М.Мусулманкуловдун табылгасы катары манастануу илиминде жогору бааланган. Мисалы, Р.Кыдырбаева мындай пикирин билдирген: “Ученик С.Орозбакова М.Мусулманкулов, воспринимает замечательную портретную характеристику Манаса как традиционный формульный стиль. Продолжая традицию Сагымбая, он дополняет описание величавого образа богатыря Манаса другими родственными сравнениями” [Кыдырбаева Р.З. [Текст] / – Р.З. Кыдырбаева. Эпос “Манас”: Генезис. Поэтика. Сказительство. – Бишкек, Шам, 1996. – 356-б.]. **3. Атрибутивдик поэтикалык формулалар** кылыч, Манастын тону же ак олпок, дүрбү, кылыч ж.б. согуштук жоо кийимдер жана курал-жарактарды сүрөттөөдө колдонулган. Манастын

кылычынын сүрөттөлүшүндө “*шибер*”, “*өрт*”, “*шилте*”, “*мүрт*” деген негизги жардамчы сөздөр; ак олпокту сүрөттөөдө “*жез*”, “*көз*”, “*бөз*”, “*жакасы алтын*” деген өзөктүү сөздөр уюштурулуп, тондун ок өтпөс, кылыч кеспес, найза тешпес өзгөчө белгилери көрсөтүлгөн. Манастын дүрбүсүн сүрөттөөдө “*мойнунан*”, “*койнунан*” деген сөздөрдүн жардамы менен куралган туруктуу поэтикалык формула башталгыч чекит катары пайдаланылган. Мисалы, С.Орозбаковдун вариантында дүрбүнүн кандай материалдардан кимдер, кантип жасаганы, түзүлүшү жөнүндө маалымат берилет. М.Мусулманкуловдо негизги ой дүрбүнүн жасалышына, түзүлүшүнө караганда анын көркөм функциясына көңүл бурулат. Дүрбүнүн алты күндүк жолдогу адамдын өңүн ажыратып көрсөткөн, Айдагы адамдарды айырмалап, күн эсебин берүүчү функциялары мифтик түшүнүктүн чегинде сүрөттөлөт. С.Каралаевдин вариантында дүрбүнүн кереметтүү көп функционалдуулугу, Талас менен Бээжиндин ортосунда туруп караса эки жактын тең коён жатагына чейин даана көрүнүп, адамдардын сүйлөгөн сөздөрүнө чейин угулат. Бул жагынан С.Каралаев менен М.Мусулманкуловдун варианттарындагы дүрбүнүн аткарган кызматы бири-бирине жакын сүрөттөлөт.

Эпикалык чыгармаларда көркөм сөз каражаттарынан троптун түрлөрүнүн ичинен эпитеттер, салыштыруу жана салыштыруу-метафоралар көбүрөөк колдонулары белгилүү. М.Мусулманкуловдун вариантында Манастын образында “*арстан*”, “*жолборс*”, “*кабылан*”, “*шер*”, “*көк жал, бөрү*”, “*шумкар*”, “*сырттан*”, “*кыраан*” деген тотемдик колдоочу жырткыч жаныбарлар жана алгыр куштардын аттары менен бирдикте тутумдашкан эпитеттер кеңири жолугат. “*Эр*”, “*алп*”, “*бөкө*”, “*балбан*”, “*баатыр*”, “*күлүк*” деген эпитеттер Манас, Кошой, Алмамбет, Чубак, Сыргак, Серек, Коңурбай, Жолой сыяктуу негизги баатырлардын ысымдары менен бирге берилип, баатырлардын кара күчүн, жигитке таандык эр азаматтыгын, башка каармандарга окшобогон физикалык көлөмүнүн чоңдугун, алптыгын, баатырлыгын, балбандыгын туюндурат. М.Мусулманкуловдун вариантында байыркы түрк-монгол тилдерине (мисалы, Бөге Будрач, Бөге Жабгуси) таандык болгон, күнүбүздө архаикалык катмарга сиңип кеткен “*бөкө*” – баатыр, балбан деген маанидеги эпитет жолугат: «“*бөкө*” – байыркы кыргыз тилинде да активдүү колдонулуп келген, кийинчерээк семантикалык жактан “*балбан*” деген сөзгө орун берип, фольклордук чыгармалардын поэтикалык тексттериндеги көркөм каражаттын бир элементи катары сакталып калган” [Абдылдаев Э. “Манас” эпосунун эпикалык формулалары [Текст] / – Э.Абдылдаев. “Манас” эпосунун эпикалык формулалары. – Бишкек: Шам, 1997. – 90-б.]. Мусулманкуловдо архаикалык бул көркөм элемент негизги каармандын сырткы душмандарына карата мисалы, байыркы мифтик, коркунучтуу каармандарга жакын мүнөздөмөгө ээ Жолойдун портретинде берилет:

Энеси бар нике жок,

Элде мындай бөкө жок [Мусулманкулов М. “Манас” [Текст] / – М.Мусулманкулов. “Манас” эпос. – Бишкек: Бийиктик, 2017. – 287-б.]. С.Орозбаковдун вариантында да бул эпитет Жолойго карата айтылат.

Бүгүнкү күндө аттардын сын-сыпатын билдирген мааниге өтүп, бирок, Мусулманкуловдун вариантында адамдарга карата айтылган “күлүк” деген эпитет жолугат. “Күлүк” – байыркы түрк доорунда “атактуу”, “даңктуу”, “белгилүү” деген мааниде колдонулуп, көркөм эпитеттик милдет аткарып келген [Абдылдаев Э. “Манас” эпосунун эпикалык формулалары [Текст] / – Э.Абдылдаев. “Манас” эпосунун эпикалык формулалары. – Бишкек: Шам, 1997. – 90-б.]. Мисалы, М.Мусулманкуловдо бул эпитет байыркы маанисинде кишиге карата айтылат:

Кытайдан келген күлүк кул,

Устара тийбес бүрүк кул, [Мусулманкулов М. “Манас” [Текст] / – М.Мусулманкулов. “Манас” эпос. – Бишкек: Бийиктик, 2017. – 389-б.]. С.Орозбаковдун вариантында тулпарларга карата айтылат:

Ашка чапкан күлүк көп, [Орозбаков С. “Манас” [Текст] / – С.Орозбаков. “Манас” эпос. VIII-IX т. – Бишкек: Турар, 2014. – 119-б.].

М.Мусулманкуловдо да С.Орозбаков жана С.Каралаевдин варианттарындагыдай эле эпостун негизги каармандарынын мансаптык даражасын, титулдук наамдарын билдирип, баатырлардын образдарын идеалдаштырган “хан же кан”, “төрө”, “оён же ноён”, “бек”, “султан”, “падыша” ж.б. эпитеттер да туруктуу сакталган. Каармандардын жеке өзүнө гана тиешелүү болгон индивидуалдуу өзгөчө сын-сыпатын айырмалап көрсөткөн жөнөкөй “айкөл”, “канкор” ж.б. жана татаал “тогуз уулдун кенжеси”, “кара жаак”, “кырктын башы” ж.б. туруктуу эпитеттер да көп колдонулат.

М.Мусулманкуловдун вариантында салыштыруунун бир нече түрлөрү кездешет:

1. Каармандардын образдарын чагылдырууда аларды жаратылыштын көрүнүштөрү же кубулуштары: тоо, суу, таш, ай, күн, жылдыз, шамал, чагылган, жалын, булут, туман, бороон, жамгыр, мөндүр ж.б. менен салыштыруу. Мисалы:

Бир карасам кысталак,

Опол тоодой көрүндү, [Мусулманкулов М. “Манас” [Текст] / – М.Мусулманкулов. “Манас” эпос. – Бишкек: Бийиктик, 2017. – 79-б.] ж.б.

2. Жаныбарларга мүнөздүү болгон сыпаттык өзгөчөлүктөрүнө салыштырылып, каармандардын күчүн, айбатын, чыдамдуулугун, эр-жүрөк, тайманбастыгын көрсөтүү. Мисалы:

Арстандай түрү бар,

Ажыдаардай сүрү бар [Жогорудагы китеп. 109-б.] ж.б.

3. Көркөм салыштыруулардын ичинен өсүмдүктөр дүйнөсүндөгү лексикалык каражаттардын жардамы аркылуу каармандардын образдарын туюндуруу да бул вариантта көп кездешет. Мисалы:

Сакалы көлдүн камыштай, [Жогорудагы китеп. 143-б.] ж.б.

4. Каармандардын портреттик образдарын сүрөттөөдө колдонулган жашоо-тиричиликтеги ар кандай буюм-тайымдарга жана курал-жарактарга салыштыруулар. Мисалы:

Тырмагы бар кылычтай, [Жогорудагы китеп. 275-б.].

Сокудай болгон эки дөө [Жогорудагы китеп. 619-б.] ж.б.

5. Тарыхый каармандарга жана пери (периште), желмогуз ж.б. фольклордук кейипкерлерге окшоштуруп салыштыруулар. Мисалы:

Желмогуздай түрү бар [Жогорудагы китеп. 72-б.] ж.б.

6. Эпикалык заттардын башка бир нерсе, кубулуш, өсүмдүк же жаныбарлардын көлөмүн, өлчөмүн түшүндүрүүдө колдонулган салыштыруулар. Мисалы:

Аяктай болгон көк таштар [Жогорудагы китеп. 75-б.] ж.б.

7. Предметтерди, эпикалык каармандарды же ар кандай жаратылыш компоненттерин адамдардын же жаныбарлардын дене мүчөлөрүнө салыштыруу да көп кездешет. Мисалы:

Көгөнү койдун башындай,

...Мейиздери бул жердин

Он жашар бала муштумдай, [Жогорудагы китеп. 274-б.] ж.б.

“Муштумдай” деген литотаны алсак, бул сыяктуу саптар ошол окуяга, көрүнүшкө кошумча түс берип турат.

8. Ылдамдыкты туюндурган салыштыруулар. Мисалы:

Аткан октой зыркырап [Жогорудагы китеп. 182-б.] ж.б.

9. Согуш көрүнүштөрүндөгү окуяны, кырдаалды элестүү чагылдырып берүү үчүн өсүмдүктөргө жана жаныбарларга салыштыруулар. Мисалы:

Таруудай болуп чачылып [Жогорудагы китеп. 646-б.] ж.б.

10. Ар түрдөгү салыштыруулардын жанаша, тизмектеше келиши татаал салыштырууну пайда кылат:

Тиши тизген берметтей,

Сүйлөгөн сөзү шербеттей,

Жарк эткени жакуттай,

Жаакта тиши акактай,

Келишкен бою чынардай [Жогорудагы китеп. 267-б.] ж.б.

Эпикалык поэзиянын тилин кооздоп, көркөмдөөчү негизги элементтердин бири – метафоралардын, Мусулманкуловдун вариантында бир нече түрү кездешет. Алар лексико-семантикалык жана грамматикалык мүнөздүү өзгөчөлүктөрү менен каралды.

1. Заттык маанидеги метафоралар. Мисалы: а) жаныбарлар дүйнөсү менен байланышкан: “*Кыраан шумкар туулган*” [Жогорудагы китеп. 18-б.] ж.б. Арстан, жолборс, кабылан, карышкыр, ажыдаар сыяктуу жырткыч, күчтүү, тайманбас, эрктүү ж.б. сапаттардын символу болгон тотемдик жаныбарлар жана алгыр куштар текстте эпитеттик, салыштырма жана метафоралык милдетти да аркалайт. б) адамдын дене мүчөлөрү менен байланышкан, мисалы: “*Бел байлаган сен болсоң*” [Жогорудагы китеп. 33-б.] ж.б. Бел – карманган туткасы, ишенген эр азаматы деген мааниде колдонулду. в) өсүмдүктөр дүйнөсү менен байланышкан метафораларга

мисалы: “*Балапан кырчын тал экен*” [Жогорудагы китеп. 72-б.] ж.б. Кырчын тал – эр жете элек, жаш өспүрүм курак, бели ката элек бала деген мааниде берилди.

2. Сын-сыпат маанисинде колдонулган сын атоочтук метафоралар. Мисалы, ак, кара, көк, кызыл ж.б. түстөрдүн метафора маанисинде колдонулушу эпостун салттуу варианттарындагыдай М.Мусулманкуловдо да кеңири кездешет. Мисалы:

Ак шумкарды көрөм деп,

Карап турган калайык,

Ак ордого толуптур, [Жогорудагы китеп. 15-б.] ж.б. Ак түс тазалыктын, жакшылыктын, чындыктын символу катары элдик каармандын колдонгон буюмдарына, отурган ордуна же анын колдоочу жаныбарларына (ак жолборс, ак шумкар) карата метафоралуу колдонулат.

3. Этиштик метафоралар – тексттеги жандуу жана жансыз заттардын окуянын баяндалышындагы элестүү, көркөм, образдуу чагылдырылышын камсыздайт. Мисалы:

Кан ичмеси кармаса,

Тамырыңды кыят – деп, [Жогорудагы китеп. 571-б.] ж.б. Тамырыңды кыят – ата тегинен бери өлтүрүп жок кылуу.

М.Мусулманкуловдун вариантындагы эпостун **ыр түзүлүшүндө жөнөкөй жана татаал уйкаштыктын** бир нече түрлөрү, **аллитерация, ассонанс, ритм, муун өлчөмү** сыяктуу көркөм элементтер туруктуу сакталган. Эпикалык поэзияда айтуучунун ыр куруу ыкмалары – тексттин көркөмдүк өзгөчөлүгүнүн деңгээлин аныктай турган негизги каражаттардын бири. М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Манас” эпосунун ритми баштан-аяк кыргыз поэзиясындагы салттуу 7-8 муунчул ыр түзүлүшүндө куралган. Айрым учурда гана жөнөкөй же татаал редифтүү уйкаштыктын формасы менен 9-11 муунга чейин жетет. Үндөштүк мыйзамынын негизинде уюшулган бир уңгулуу жөнөкөй толук уйкаштыктын 2, 3 муундуу аяккы рифма көп жолугат. Текстке бөтөнчө көркөмдүк камтыган уйкаштыктын жасалышына карай эгиз, кайчы же аттама, аксак, оромо же айланма, шыдыр деп аталган түрлөрү да жыш кездешет. М.Мусулманкуловдун вариантында уйкаштыктын жөнөкөй жана татаал түрлөрү, жайгашкан ордуна карай башкы, ички, аяккы уйкаштыктын үч формасы айтылат. Мисалы:

Коконго барып эл сурап,

Билип турган кезимде

Алтындан такты жасатып,

Минип турган кезимде, – **башкы арсар уйкаштык** [Жогорудагы китеп. 675-б.].

Коңурбай деп ат коюп,

Белги кылып шо жерге

Болоттон жасап кат коюп, – **ички арсар уйкаштык** [Жогорудагы китеп. 675-б.]

Алмамбет менен сайышып,

Аш бышымга тайышып, – аяккы уйкаштык [Жогорудагы китеп. 371-б.] ж.б. **Татаал уйкаштын эпифора жана редифтүү** түрлөрү да М.Мусулманкуловдун вариантында кеңири жолугат. Мисалы, “*этин*”, “*алып*”, “*кылып*”, “*көп*”, “*бар*”, “*жок*”, “*ошол*”, “*болду*”, “*болуп*” эпифоралары менен жана каармандардын диалогдорундагы кайрылуу формасында улам кайталанып, көңүлдү бурууга умтулган, эмоциялуу, күчтүү сезимдеги “*төрөм*”, “*Чубак*”, “*Алмам*” редифтүү татаал уйкаштар да бар.

Бірдын ритмикалык ыргагын күчөтүп, айтылып жаткан окуянын угумдуулугун арттырып, тексттин көркөмдүк деңгээлин көтөргөн тышкы: саптык, кош жолдуу, кайчы жана ички **аллитерация**, ошондой эле, сап ичиндеги үндөшүү – **ассонанс** сыяктуу кошумча көркөм элементтер да эпосто жыш кездешет. Мисалы:

Катындар калар каңкайып – саптык аллитерация [Жогорудагы китеп. 9-б.] ж.б.

Кыргагы алтын туу болду,

Кыйкырык, ызы-чуу болду – башкы аллитерация [Жогорудагы китеп. 587-б.] ж.б.

Адыры турат суйулуп,

Аркар, кулжа куйулуп.

Будуру турат суйулуп,

Бугу, марал куйулуп.

Жерин көрүп таң калып,

Жетиден доңуз даң салып – “*суйулуп-куйулуп*”, “*таң-даң*” деген аяккы эгиз уйкаш менен түзүлгөн **кош жолдуу аллитерация** [Жогорудагы китеп. 587-б.] ж.б.

М.Мусулманкуловдун вариантында сөз айкаштары жана **фразеологизмдер** да көп кездешет. Өзгөчө туруктуу сөз айкаштары – фразеологизмдер сюжеттик окуядагы каармандардын жан дүйнөсүн, ички психологиясын, ал-абалын, кулк-мүнөзүн, кырдаалга карата мамилесин көркөм сүрөттөө аркылуу образдуу чагылдырууну көздөйт. Мисалы:

Муну көргөн калайык,

Акылы айран таң болуп. [Жогорудагы китеп. 481-б.]

Атаңдын көрү алты хан,

Акылын таппай тантыган, [Жогорудагы китеп. 482-б.]

Аңгеме кылып олтуруп,

Акылын каркап толтуруп, [Жогорудагы китеп. 533-б.] ж.б. Таң калуу, акыл-эсинен ажыроо жана эс акылын жыйнап, бир чечимге келүү деген маанини берген акылга байланыштуу фразеологизмдер сап ичиндеги ассонанс жана *алты хан*, *тантыган* – толук эмес уйкаш; *олтуруп*, *толтуруп* – толук уйкаш менен айкалышта түзүлдү.

Жыйынтыктасак, М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Манас” эпосунда сюжеттик негизги өзөктүү окуялар толук сакталган жана Ажыбайдын Мекеге барышы, Олуят чалдын окуялары, Манастын чүрчүттү чабышы деген сюжеттик бөтөнчөлүктөр айтылат. Чыйырдынын түшүндө өрттү көрүшү, Ай менен Күндөн боюна бүтүшү, кырк чилтендин балага ат

коюшу ж.б. көөнө мотивдер кездешет. Айрым исламдык катмарланууга учураган мотивдер манасчынын диний көз карашынын тереңдигин чагылдырат. Туруктуу поэтикалык формулалардын бир нече түрлөрү; тилдик көркөм сөз каражаттары (троптун түрлөрү); ыр түзүлүшүндөгү муун, уйкаштык, аллитерация, ассонанс ыктуу пайдаланылган жана булар тексттин жогорку көркөмдүк деңгээлин аныктайт.

2.2. М.Мусулманкуловдун айтуусундагы «Семетей» эпосунун сюжеттик салттуулугу жана айырмачылыктары. М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Семетей” эпосу көлөмү 35миңге жакын ыр сабынан турат жана салттуу өзөктүү окуялар толук сакталган. Салттуулукту аныктоодо көлөмдүүлүгү жагынан жана өзөктүү окуялары толук сакталган классикалык варианттар болгон С.Каралаев жана Б.Сазановдун айтуусундагы “Семетей” эпостору менен сюжеттик салыштырма-типологиялык анализ жүргүзүлдү. Мусулманкуловдун варианты төмөндөгүдөй сюжеттик түзүлүшкө ээ: 1. Семетейдин төрөлүшү; 2. Семетей менен Сарытаздын жолугушуусу; 3. Семетейдин Таласка келиши; 4. Таласка көчүп келиши; 5. Айчүрөккө үйлөнүшү; 6. Бээжиндеги уруш – кун куу; 7. Семетейдин өлүмү; 8. Сейтектин төрөлүшү.

М.Мусулманкуловдун вариантында да салттуу варианттардагыдай эле Манастан калган Семетейди аман сактап калуу аракетин ишке ашырылат. С.Каралаевдин вариантында Каныкей кайненеси Чыйырдыга Семетейди көтөртүп качырып жиберет, Абыке, Көбөш Семетейдин ордуна Каракүндүн баласын алты бөлө чабат. М.Мусулманкуловдун вариантында Каныкей түн ичинде боз үйдүн керегесинин түбүн тырмактары менен оюп, жерди тешип качып чыгат. Каныкейдин Семетейди алып качышына салттуу варианттардагыдай Бакай жардам берет.

“Семетейдин ата-теги тууралуу угушу”; “Таласка келиши, колдоочу жаныбарлары, кырк чилтендин тосуп чыгышы”; “Абыке, Көбөш жана Жакыптын кастыгы”; “Чынкожо, Толтойго каршы согуш”; “Семетейдин Айчүрөккө үйлөнүшү”; “Коңурбай менен согушу”; “Канчоронун чыккынчылыгы”; “Кыяс менен согуш”; “Семетейдин өлүмү” салттуу эпизоддор М.Мусулманкуловдо негизинен С.Каралаевдин вариантына үндөшүп, айрым энчилүү аталыштар жана окуяны баяндоо, сүрөттөө ыкмаларынын түрдүүчө вариацияланышы менен айырмаланат. Мисалы, М.Мусулманкуловдун вариантында С.Каралаевдин вариантындагы Каныкейдин Байтеректин түбүнө түнөшү, баланы кайберендин тукуму эмизиши сыяктуу сюжеттик мотивдер кездешпейт. Б.Сазановдун вариантында Тайбуурул желкайыптын тукуму, С.Каралаевдин вариантында кайыптан туулган Тайбуурулду Сайкал Семетей төрөлө электе эле тартуу кылат. М.Мусулманкуловдун вариантында Сайкал өзүнүн жылкысынын арасынан жүдөө бир чолок тайды тандап Манастын уулуна арнайт. Аттын көзгө жүдөөлүгү башка эпостордо да жолуккан мотивдердин бири. Башканын колунда жүдөп жүргөн ат өз ээсин тапканда гана тыңып, сын-сыпатына келип, өзгөчө касиеттери көрүнө баштайт. Тайбуурул да Семетей Таласка кайткан күндөн тарта күчкө толуп, күлүк чыгат. “Манаста” эч ким көңүл

бурбаган көзгө комсоо Сарала Алмамбетке келгенде көркүнө чыгат. Өзүбек элинин “Алпамыш” эпосунда да арык, жүдөгөн, кебетеси начар тай табына келгенде Алпамыштын күлүк атына айланат [Жирмунский В.М. Сказание об Алпамыше и богатырская сказка [Текст] / – В.М. Жирмунский – М.: Издательство восточной литературы, 1960. – 18-б.]. Б.Сазанов, С.Каралаев жана М.Мусулманкуловдун варианттарындагы ар түрдүүчө вариацияланган сюжеттик окуялар төмөнкүлөр:

- Каныкейдин Таластан качышы, жолдогу окуялар;
- Семетей менен Үмөтөйдүн ортосундагы кастык;
- Кун куу. Коңурбай менен согуш;
- Семетейдин өлүмү;

Эпостогу негизги каармандар Семетей, Күлчоро, Канчоро, Айчүрөктүн образдарына кыскача талдоо жасалды.

Жыйынтыктаганда, М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Семетей” эпосунда негизги салттуу өзөктүк окуялар толук сакталган; С.Каралаевдин вариантына салыштырмалуу мифологиялык мотивдер, көөнө ишенимдер аз кездешет; Семетейдин Үмөтөйгө кун төлөгөнү тууралуу айтылган сюжеттик окуя бул вариантта кездешпейт; М.Мусулманкуловдун вариантында элдик баатырдын кайып болуп кетиши салттуу өзөккө баш иет.

КОРУТУНДУ

Илимий иштин аягында төмөндөгүдөй жыйынтыктар чыкты:

1. М.Мусулманкулов – улуу манасчы Тыныбек мектебинин өкүлү, С.Орозбаковдун шакирти жана эпостун классикалык текстин өнүктүрүп, улантуучулардын бири. Анын “Манасты” айтып калышына себеп болгон тарыхый шарт, устат, шакирт маселеси жана башка рухий өбөлгөлөр аныкталып, диссертанттын жеке илимий табылгалары далилдүү окумуштуулардын илимий теориялык пикирлери менен бекемделди.

2. М.Мусулманкулов таланттуу ырчы, аткаруучу жана элдик акындар поэзиясынын салттуу үлгүсүн улантуучу жамакчы-акын. Анын жалпы адамзаттык ашыктык, өмүр, өлүм, жаратылыш жөнүндөгү салттуу поэзиянын үлгүсүндөгү ырлары манасчыны элдик лирик акын катары көрсөтөт.

3. М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Курманбек” жана “Жаныш, Байыш” эпостору башка варианттарга салыштырганда эң алгачкы болуп кагазга түшкөндүгү менен баалуу. “Жаңыл Мырза” эпосу башка айтуучулардын варианттарына салыштырмалуу баатырдык мотивдердин берилиши, ырааттуу композициялык түзүлүшү жана жогорку поэтикалык көркөмдүктө чагылдырылган мазмуну жагынан кыргыз элдик оозеки чыгармачылыгында маанилүү орунда турат. Жалпысынан кенже эпостордо жөө жомоктук форма жана көөнө сюжеттик мотивдердин көбүрөөк сакталганы менен башка варианттардан өзгөчөлөнөт.

4. М.Мусулманкулов манасчылык өнөрдө С.Орозбаков жана С.Каралаев менен чыгармачылык тыгыз байланышта болгон. Демек, анын вариантында тянь-шандык жана көлдүк манасчылардын варианттарына

мүнөздүү болгон сюжеттик баяндоо, портреттик сүрөттөө ж.б. тилдик, стилдик үндөшүктөр орун алат.

4.1 М.Мусулманкуловдун вариантында “Манас” эпосунун салттуу сюжеттик өзөктүү окуялары толук сакталат, С.Орозбаков жана С.Каралаевдин варианттарынан айырмаланып “Манастын чүрчүттү чабышы”, “Алмамбеттин Турнага үйлөнүшү”, “Ажыбайдын Мекеге барышы”, “Олуят чалдын окуясы” деген сюжеттик окуялар кездешет;

4.2 М.Мусулманкуловдун вариантында исламдык диний мотивдер идея жана түшүнүктөр көбүрөөк орун алат. Мисалы, Манастын курал-жарактарга ээ болушу, Алмамбеттин өз элинен кетиши тикелей диний ишенимге таянат. Согушта каратып алган элди ислам дининин шариаттарына үндөөсү М.Мусулманкуловдун вариантында С.Орозбаковдун вариантына окшош айтылат;

4.3 “Манас” эпосунда тилдик көркөм каражаттардин ичинен троптун түрлөрү салыштыруу, эпитет, метафоралар, поэтикалык формулалардын бир нече түрлөрү кеңири кездешет. Үр түзүлүшүндө салттуу муун өлчөмү сакталып, тилдик көркөм каражаттардын негизги элементтеринин ыктуу пайдаланылышы тексттин поэтикалык жогорку деңгээлдеги көркөмдүүлүгүн аныктайт.

5. М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Семетей” эпосу салттуу өзөктүү окуяларды камтыйт;

5.1 М.Мусулманкуловдун вариантында “Каныкейдин Таластан качышы”, “Семетей менен Үмөтөйдүн ортосундагы кастык”, “Коңурбай менен согуш” жана “Семетейдин өлүмү” С.Каралаев жана Б.Сазановдун варианттарынан майда деталдык айырмачылыктары менен гана вариацияланат.

5.2. М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Семетей” эпосунда С.Каралаевдин вариантына салыштырмалуу мифологиялык көөнө ишенимдер аз кездешет;

5.3. Семетейдин Айчүрөккө үйлөнүшү, Семетейдин өлүмү, Сейтектин төрөлүшү салттуулукту сактайт.

“Манас” жана “Семетей” эпостору мурунтан келаткан эпикалык чыгарманын салттуу өзөктүү окуяларын сактоо менен бирге айрым сюжеттик өзгөчөлүктөрү, портреттик сүрөттөөлөр, мотивдердин чечилиши жана эпостун жалпы темасына баш ийип эпизоддордун ырааттуу баяндалышы бирдиктүү системаны түзүп тургандыгы менен өзүнчөлүк салымы бар толук кандуу вариант дешке толук татыктуу.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Диссертацияда алынган илимий натыйжалар кыргыз фольклористикасында айрыкча манастануу чөйрөсүндө мындан аркы илимий изилдөөлөргө теориялык таяныч болуп бере алат. Манасчылар, манасчылык өнөрдүн табияты, эпостун поэтикасы, сюжет жана мотивдик катмарлануу, тилдик жана стилдик өзгөчөлүктөр, поэтикалык синтаксис,

структурализм багытында дагы да жаңы көз карштарды чагылдырган изилдөөлөрдү жүргүзүүгө болот. “Манас” эпосу жана М.Мусулманкуловдун чыгармачылыгына байланыштуу төмөндөгүдөй темаларды сунуштайбыз:

1. “Манас” үчилтигинин сюжеттик жана мотивдик катмарлануусунун структуралык түзүлүшү;
2. “Манастагы” диний ишенимдер же ислам дининин эпоско тийгизген таасири;
3. “Манас” үчилтигиндеги моралдык-этикалык баалуулуктар;
4. “Манас” үчилтигиндеги сюжеттик жана тематикалык багыттагы проблемаларды башка түрк элдеринин эпикалык чыгармалары менен салыштырып, жаңыча методдо анализдөө ж.б.

“Манаска” арналган иштер жана илимий изилдөөлөр эпостун көлөмү, көркөм поэтикасы сыяктуу терең жана айтып бүткүс. Кыргыз фольклористикасындагы ар бир манасчынын портретин ачып, анын вариантындагы жекелик өзгөчөлүктөрдү талдап бере турган болсок манас таануу илиминин масштабы дагы да кеңейет.

Диссертациянын негизги жоболору төмөнкү макалаларда чагылдырылды

1. **Өмүралиева, Ж.О.** Манасчы М.Мусулманкуловдун акындык чеберчилиги [Текст] / Ж.О. Өмүралиева // БГУнун Жарчысы – 2016. – №3-4 (37-38). – 139-142-б.
2. **Өмүралиева, Ж.О.** “Манас” эпосундагы элдик дарылоонун ыкмалары жана мааниси (С.Орозбаков, С.Каралаев, М.Мусулманкуловдун варианты боюнча) [Текст] / Ж.О. Өмүралиева // “Айтматов окуулары – 2016”: Эл аралык илимий-практикалык конф-нын материалдары. Бишкек, – 2016. – 373-379-б.
3. **Өмүралиева, Ж.О.** “Манас” эпосунда ата-бала мамилесинин чагылдырылышы. Гумандуулук. (С.Орозбаков, С.Каралаев, М.Мусулманкуловдун варианттарынын негизинде) [Текст] / Ж.О. Өмүралиева // БГУнун Жарчысы – 2017. - №1(39). – 51-54-б.
4. **Өмүралиева, Ж.О.** И.Молдобаевдин илимий эмгектеринин негизинде “Манас” эпосундагы элдик медицинаны изилдөөгө киришүү (С.Орозбаков, С.Каралаев, М.Мусулманкуловдун варианттарынын негизинде) [Текст] / Ж.О. Өмүралиева // Имел Молдобаев жана заманбап кыргыз этнографиясы. 75 жылд арн. эл аралык илимий-тажрыйбалык жыйындын материалдары. – Бишкек, – 2017. – 132-137-б.
5. **Өмүралиева, Ж.О.** Молдобасандын айтуусундагы “Манас” эпосунун салттуу жалпылыгы жана өзгөчөлүктөрү [Текст] / Ж.О. Өмүралиева // И.Арабаев ат. КМУнун Жарчысы. Чыгарылышы 1. – 2017. – 117-120-б. https://www.elibrary.ru/download/elibrary_42981317_56909921.pdf
6. **Өмүралиева, Ж.О.** М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Манас” эпосунда кырк чоронун ролу жана согуштук эпизоддордун чагылдырылышы [Текст] / Ж.О. Өмүралиева // КРУИАнын ДОКЛАДЫ – 2017. - №1. – 93-96-б.

7. **Өмүралиева, Ж.О.** М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Манас” эпосунун сюжеттик көркөмдүк өзгөчөлүктөрү [Текст] / Ж.О. Өмүралиева. // ФИЛОЛОГИЯ проф. И.Абдувалиевдин 70 жыл.арн. респуб.ил-прак. конф. жыйнагы. – Бишкек, 2017. – 356-363-б.
8. **Өмүралиева, Ж.О.** Манасчы Молдобасандын вариантындагы айрым көркөмдүк өзгөчөлүктөр [Текст] / Ж.О. Өмүралиева // Жусуп Баласагын ат. КУУнун Жарчысы. Атайын чыгарылыш (S) – 2018. – 123-126-б.
9. **Өмүралиева, Ж.О.** М.Мусулманкуловдун вариантындагы “Манас” эпосунда баатырлардын образдарына илимий көз караш [Текст] / Ж.О. Өмүралиева // Тил, адабият жана искусство маселелери. Атайын чыгарылыш. – 2018. – 126-131-б.
10. **Өмүралиева, Ж.О.** “Манас” эпосундагы ат оюндарынын жай турмушта жана аскердик демократиядагы орду жана ролу (С.Орозбаков, М.Мусулманкулов, Б.Сазановдун варианттарынын негизинде) [Текст] / Ж.О. Өмүралиева // БГУнун Жарчысы – 2018. - №3 (45). – 76-78-б.
11. **Өмүралиева, Ж.О.** М.Мусулманкуловдун айтуусундагы “Жаныш, Байыш” эпосунун көркөм поэтикасы, сюжет жана мотив [Текст] / Ж.О. Өмүралиева // ALATOO ACADEMIC STADIES – 2018. - № 4. – 76-85-б.
12. **Өмүралиева, Ж.О.** “Манас” эпосундагы тулпарлардын образдарына карата жиктелиши жана алардын көркөм функциясы (С.Орозбаков, М.Мусулманкулов, Б.Сазанов, Ш.Рысмендеевдин варианттарынын негизинде) [Текст] / Ж.О. Өмүралиева // БГУнун Жарчысы – 2019. - №1 (47). – 47-50-б.
https://www.elibrary.ru/download/elibrary_41463936_50569436.pdf
13. **Өмүралиева, Ж.О.** М.Мусулманкуловдун вариантындагы “Жаңыл Мырза” жана “Курманбек” эпосторундагы сюжеттик салттуулук жана жекелик маселеси [Текст] / Ж.О. Өмүралиева // БГУнун Жарчысы. – 2019. - №1 (47). – 55-58-б.
https://www.elibrary.ru/download/elibrary_41463937_56528146.pdf
14. **Өмүралиева, Ж.О.** Молдобасан Мусулманкуловдун манасчылык өнөрүнүн калыптанышы [Текст] / Ж.О. Өмүралиева // ALATOO ACADEMIC STADIES. – 2019. - №2. – 110-117-б.
15. **Өмүралиева, Ж.О.** Манастын төрөлүшүндөгү мифологиялык мотивдер (Молдобасан Мусулманкуловдун варианты боюнча) [Текст] / Ж.О. Өмүралиева // Наука новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2019. - № 9. – 186-189-б.
https://www.elibrary.ru/download/elibrary_42361828_85974252.pdf
16. **Өмүралиева, Ж.О.** «Манас» эпосундагы тартуу (белек берүү) салтынын көркөм кызматы (С.Орозбаков, М.Мусулманкулов, Б.Сазанаов, Ш.Рысмендеевдердин варианттарынын негизинде) [Текст] / Ж.О. Өмүралиева // Известия ВУЗов Кыргызстана – 2019. - №6. – 173-176-б.
https://www.elibrary.ru/download/elibrary_40396398_64740426.pdf

17. **Өмүралиева, Ж.О.** Отдельные сюжетные особенности в эпосе “Семетей” (по сказительскому варианту М.Мусулманкулова) [Текст] / Ж.О. Өмүралиева // ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ вопросы теории и практики Том 12. - Выпуск 8. – 2019. – 82-86-б.
https://www.elibrary.ru/download/elibrary_39199538_73478677.pdf
18. **Өмүралиева, Ж.О.** Древние мотивы, связанные с рождением богатыря, в эпосе «Манас» (по варианту Молдобасана Мусулманкулова) [Текст] / Ж.О. Өмүралиева // Вопросы гуманитарных наук – 2019. - №5 (104). – 18-22-б.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41458458>

Өмүралиева Жанар Орозалиевнанын “Молдобасан Мусулманкуловдун “Манасынын” көркөмдүк өзгөчөлүгү жана анын чыгармачылык өнөрканасы” деген темада филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн 10.01.09 – фольклористика адистиги боюнча жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: акындар чыгармачылыгы, айтуучулук өнөр, исламдык мотивдер, кенже эпостор, көркөм сөз каражаттары, “Манас” эпосу, Молдобасан Мусулманкулов, манасчылык өнөр, манасчы, образдар системасы, оозеки чыгармачылык, семетейчи, сюжет жана мотив, сюжеттик салттуулук, сюжеттик айырмачылык, ырчы, эпостун поэтикасы.

Изилдөөнүн объектиси: Молдобасан Мусулманкуловдун жалпы чыгармачылык өнөрканасы: “Манас”, “Семетей”, “Курманбек”, “Жаныш, Байыш”, “Жаңыл Мырза” эпостору жана ырлары.

Изилдөөнүн предмети: М.Мусулманкуловдун айтуусундагы чоң жана кенже эпосторунун сюжеттик салттуулугу жана өзгөчөлүктөрү.

Изилдөөнүн максаты: Молдобасан Мусулманкуловдун жалпы чыгармачылык өнөрканасына комплекстүү түрдө илимий талдоо жүргүзүү, манасчылык өнөрүнүн калыптанышына анализ жасоо, анын айтуусундагы “Манас” эпосунун сюжеттик салттуулугун, башка варианттардан айырмаланган сюжеттик, мотивдик, поэтикалык өзгөчөлүктөрүн аныктоо.

Изилдөөнүн методологиясы: М.Мусулманкуловдун айтуучулук деңгээлин жана анын вариантынын салттуулугунун чегин, көркөмдүк даражасын аныктоодо эпостун башка айтуучуларынын варианттары менен жалпы системалуу салыштырма-типологиялык жана салыштырма-тарыхый методдору колдонулду. А.Б. Лорд, Е.М. Мелетинский, В.Я. Пропп, Б.Н. Путилов, Р.Кыдырбаева, Р.Сарыпбеков, С.Мусаев, Ж.Орозобекова ж.б. чет элдик жана жергиликтүү илим изилдөөчүлөрдүн илимий-теориялык эмгектери пайдаланылды.

Алынган натыйжалардын илимий жаңычылдыгы: манасчылык өнөр багытындагы М.Мусулманкуловдун айтуучулугунун калыптаныш эволюциясы көрсөтүлдү; ырлары тематикалык жактан жиктештирилип,

идеялык мазмуну аныкталды; анын айтуусундагы “Манас” эпосунун сюжеттик, мотивдик, образ жаратуу, структуралык, поэтикалык өзгөчөлүктөрү белгиленди.

Изилдөөнүн колдонуу чөйрөсү жана сунуштар: жогорку окуу жайларында, орто мектептерде ж.б. билим берүү мекемелериндеги фольклор жана манастануу багытындагы сабактарды окутууда колдонулат. Реферат, курстук иш, окуу куралдары, дипломдук иштерди жазууда материал боло алат. Башка жеке манасчылардын варианттарын илимий изилдөө иштерине да багыт бере алат.

РЕЗЮМЕ

диссертации Омуралиевой Жанар Орозалиевны «Художественные особенности «Манаса» Молдобасана Мусулманкулова и его творческая мастерская», представленной на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.09 – фольклористика

Ключевые слова: акын-импровизатор, искусство манасчи, исламские мотивы, Молдобасан Мусулманкулов, манасчи, малые эпосы, поэтика эпоса, семетейчи, сказитель, сюжетные различия, система образов, сюжет и мотив, сюжетная традиционность, творчество акынов, эпос “Манас”, фольклор, художественные особенности.

Объект исследования: Общая творческая мастерская Молдобасана Мусулманкулова, его стихи, эпосы “Манас”, “Семетей”, “Курманбек”, “Жаныш, Байыш” и “Жаңыл Мырза” в его исполнении.

Предмет исследования: Сюжетная традиционность и особенности больших и малых эпосов в сказывании М.Мусулманкулова.

Цель исследования: Проведение комплексного научного анализа общей творческой мастерской Молдобасана Мусулманкулова, анализ формирования искусства манасчи, определение сюжетной традиционности эпоса “Манас” в его сказывании, сюжетных, мотивных, поэтических особенностей.

Методология исследования: При определении уровня сказительства М.Мусулманкулова, рамок традиционности и степени художественности его варианта с вариантами других сказителей нами использованы сравнительно-типологические и сравнительно-исторические методы. Также использованы научно-методические труды таких учёных как А.Б. Лорд, Е.М. Мелетинский, В.Я. Пропп, Б.Н. Путилов, Р.З. Кыдырбаева, Р.Сарыпбеков, С.Мусаев, Ж.Орозобекова и др.

Научная новизна полученных результатов: нами показана эволюция формирования сказительства М.Мусулманкулова в сфере искусства манасчи; тематически разделены его поэтические произведения, определено их идейное содержание; отмечены сюжетные, мотивные, образформирующие, структурные и поэтические особенности его сказывания эпоса “Манас”.

Сфера использования: результаты исследования и рекомендации могут быть использованы в высших учебных заведениях, общеобразовательных школах и иных организациях образования при обучении фольклору и на занятиях по манасоведению. Могут послужить материалом для написания рефератов, курсовых и дипломных работ, учебных пособий. Будет оказывать помощь тем лицам, кто займётся исследованием вариантов других манасчи.

SUMMARY

Of a thesis by Omuralieva Janar Orozalievna “Creative workshop of Moldobasan Musulmankulov and artistic features in his manner of telling the “Manas” epos”, nominated for a scientific degree of Candidate of Philological Sciences on a specialty 10.01.09 - folklore studies

Key words: akyn, akyn art, epos “Manas”, folklore, Moldobasan Musulmankulov, Manaschi art, Manaschi, Semeteichi, small eposes, plot and motive, Islamic motives, plot academicism, plot differences, epos poetics, character system.

Object of research: common creative workshop of Moldobasan Musulmankulov, his songs, eposes “Manas”, “Semetei”, “Kurmanbek”, “Janysh Baiysh” and “Janyl Myrza” in his performance.

The subject of research: The plot academicism and specifics of large and small eposes in the telling of M. Musulmankulov.

The goal of research: Conducting a complex scientific analysis of the common creative workshop of Moldobasan Musulmankulov, analysis of formation of the art of Manaschi, determining plot academicism of the “Manas” epos in his telling, plot, motive, poetic features.

Methodology of research: In determining the level of telling by M. Musulmankulov, academicism framework and degree of artistry of his variant with variants of other tellers, we used comparative typology and comparative historic methods.

Scientific innovation of the results received: we showed the evolution of the formation of telling by M. Musulmankulov in the sphere of the art of Manaschi; his poetic pieces have been divided, their message has been identified, the specifics of the plot, motive, character forming, structural and poetic specifics of his telling of the “Manas” epos.

Sphere of application: the research results and recommendations may be used by the higher educational institutions, general secondary schools and other educational organizations in teaching folklore, and at Manas study classes. The results may serve as material for writing of papers, year papers and thesis, teaching aids. Help will be given to those persons, who will research other Manaschi variants.